

РОЗДІЛ II

Теорія навчання

УДК [373.3.016:811]-057.87

Людмила Гусак

Лінгводидактичні аспекти асоціативного навчання молодших школярів іноземних мов

У статті представлено лінгводидактичні аспекти асоціативного навчання учнів початкової школи іноземних мов. Виділено два аспекти засвоєння мови: мовну здібність та здібність до опанування мови. Представлено два типи здібностей: комунікативно-мовні й когнітивно-лінгвістичні, тісну взаємодію вербальної та невербальної (образної) сфер у психічній діяльності людини. Обґрунтовано три стадії засвоєння іншомовного матеріалу: початкову як етап нагромадження лексичного матеріалу; як засвоєння граматики, що супроводжується подальшим удосконаленням мовлення дітей; як адаптацію до подальшого навчання іноземних мов учнями основної школи за традиційними методиками навчання.

Ключові слова: лінгводидактичні аспекти асоціативного навчання, молодші школярі, наочність, мовна здібність, здібність до опанування мови, вербальна й невербальна сфери, стадії засвоєння.

Постановка наукової проблеми та її значення. Молодший шкільний вік вважають сенситивним для засвоєння іноземної мови. Психолінгвістичні напрацювання вказують на те, що дітям цього віку властиві пластичність мозку, потреба в пізнанні нового, природжена мовна здатність, спроможність до імітації та наслідування – усе це сприяє створенню сприятливих умов для успішного вивчення іноземної мови в початковій школі. У цьому контексті нас найбільше цікавлять лінгводидактичні напрацювання, які лежать в основі асоціативного навчання учнів початкової школи іноземних мов.

Мета статті – описати та обґрунтувати механізми асоціативного навчання іноземної мови з погляду досягнень лінгводидактичної науки.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання успішного навчання іноземної мови досліджувало багато вчених різних галузей знань: педагоги (В. Артемов, Г. Китайгородська, Є. Пасов та ін.); психологи (Б. Бенедиктов, І. Зимня, М. Кабардов, М. Каспарова й ін.); мовознавці (В. Гумбольдт, Ф. Соґюр, Л. Щерба та ін.); психолінгвісти (Ф. Брессон, П. Олерон, П. Фресс, Н. Хомський та ін.). Особливий науковий інтерес у межах нашого дослідження викликає наукова розвідка О. Паршикової, у якій розроблено теоретичні основи іншомовної освіти в початковій школі та створено концепцію формування іншомовної комунікативної компетенції на рівні елементарного користувача А1, визначено оптимальні методи й прийоми ефективної системи навчання молодших школярів іноземних мов, що узгоджує результати досліджень психолінгвістики, вікової психології та фізіології з методичними основами навчання іноземних мов у початковій школі. Однак, на нашу думку, спрямованість наукових досліджень на розвиток асоціативної природи пізнання в процесі навчання учнів початкової школи іноземних мов вивчено недостатньо. Варто зазначити, що у вітчизняній психолого-педагогічній науці асоціативному навчанню приділено обмаль уваги. Водночас потрібно вказати на вагомість дисертаційних робіт О. Горошко й У. Марчук, пов'язаних із дослідженням вербальних асоціацій у галузі мовознавства, і дисертацій Р. Ібрагімової та Н. Маркової щодо проблем розвитку мовленнєвої діяльності молодших школярів на основі асоціативної уяви.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Пізнання світу й розуміння мови асоціативні за своєю природою. Кожне слово збуджує складний механізм асоціативних зв'язків, які формують його образ у лексичній пам'яті носіїв мови. Розуміння ними слів відбувається завдяки осмисленню асоціацій та асоціюванню смислів. Асоціація – це зв'язок, що за

певних умов виникає між окремими нервово-психічними актами (відчуттями, уявленнями, думками, ідеями), унаслідок якого одне уявлення, відчуття викликає інше. Асоціативні зв'язки мають глобальний характер й інтегрують усі типи словесних зв'язків.

Питання теорії та методики навчання іноземних мов молодших школярів виступає базовою проблемою лінгводидактики. Термін *лінгводидактика* увів російський учений М. Шанський 1969 р. Лінгводидактика – «термін, що вживається на позначення функціональної частини методики, у якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння мовного матеріалу та їх причини, визначаються принципи й методи навчання, шляхи та засоби формування комунікативної компетенції» [13, с. 7].

Здібність до засвоєння нових знань і способів діяльності вчені розглядають як научуваність або спроможність до навчання [7, с. 60]. Залежно від способу набуття знань і від особливостей нейрофізіологічних механізмів розрізняють два типи научуваності – експліцитну (довільне, усвідомлене навчання) та імпліцитну (мимовільне навчання) [16, с. 144].

На основі узагальнення теоретичного матеріалу учені зазначають, що в понятті *психолінгвістичних здібностей до опанування іноземною мовою* потрібно розрізняти два аспекти – мовну здібність і здібність до опанування мови [2, с. 18–23]. Мовна здібність (*linguistic competence*, за Хомським) – спроможність до опанування першої рідної мови. Здібність до опанування мови – це спроможність до опанування нерідної мови. Нерідна мова, яку дитина опановує в тому середовищі, у якому розвивається, О. Леонтьєв визначає як другу мову (*second language*) [11, с. 14–20]. Нерідна мова, яку опановують за відсутності мовних носіїв, є іноземною мовою (*foreign language*).

На розвиток іншомовних здібностей особистості, які полегшують засвоєння іноземної мови та сприяють успішному оволодінню знаннями, уміннями й навичками та передбачають використання різноманітних систем символічних форм для реалізації функції спілкування, особливу увагу звертає І. Баринкіна [1].

Виокремлюють такі типи здібностей: комунікативно-мовні й когнітивно-лінгвістичні. Перший тип пов'язаний з іншомовними, комунікативними навичками та вміннями, із продуктивним володінням мовою – говорінням, розумінням, читанням, письмом. Тобто це індивідуальні, психофізіологічні особливості людей, які забезпечують успішну взаємодію партнерів та успішне розв'язання комунікативних завдань. Комунікативно-мовний тип характеризується комунікабельністю, рухливістю, імпульсивністю в прийнятті рішень і в комунікативній поведінці загалом. При цьому невербальні компоненти інтелектуальних здібностей переважають над вербально-логічними; здібності слухового сприйняття – над зоровими [6, с. 72–86]. Діти з таким типом іншомовних здібностей легко та невимушено навчаються за асоціативним навчанням.

Когнітивно-лінгвістичні здібності як індивідуальні, психофізіологічні особливості особистості забезпечують швидке формування вмінь і навичок під час засвоєння мовної системи (*лексики, фонетики, граматики*). Когнітивно-лінгвістичний тип характеризується замкненістю, більшою довільністю дій, уповільненою реакцією в ситуації спілкування, бідністю міміки й жестів. У пізнавальній сфері простежується домінування вербально-логічних компонентів над образними. У них переважає зоровий тип пам'яті [1, с. 15]. У цьому разі діти дискомфортно почуваються у вербально-руховій діяльності.

М. Кабардов зазначає, що для цих типів є і більш, і менш сприятливі умови: для комунікативного типу сприятливі умови інтенсивного методу навчання, а для не комунікативного когнітивного – традиційного. У молодшому віці частіше спостерігаємо перший тип, у старшому – другий. За таких обставин з урахуванням двох типів здібностей асоціативне навчання потребує оптимального поєднання і вербально-рухової, і наочно-рухової діяльності. Асоціативне навчання – надзвичайно ефективне за змішаним типом здібностей молодших школярів, який є носієм певних якостей. Тому компенсаторні механізми в них виражені сильніше, що важливо для резервних можливостей навчання [6, с. 72–86].

Ефективність застосування асоціативного навчання залежить від особистісних якостей, які сприяють іншомовній діяльності. Так, В. Кузовлев зазначає, що індивідуальність учня включає три види таких якостей: індивідні, особистісні, суб'єктні [7]. Індивідні відображають природні якості учнів: здібності, пам'ять, темперамент, тип нервової системи й ін. До особистісних якостей учений відносить інтереси, ціннісні орієнтації, світогляд. Суб'єктні характеристики складають уміння пра-

цювати колективно та індивідуально. Більшість учених (В. Кузовлев та ін.) вважає особистісні якості особистості визначальними у процесі засвоєння мови. Саме вони відіграють важливу роль у соціальних відносинах, а мова та мовлення є однією з їхніх форм. Тому потрібно створити умови, які б дали змогу учням повною мірою проявити всі якості людської індивідуальності в колективній, груповій та індивідуальній формах роботи, тобто забезпечити індивідуалізацію навчання іншомовного мовлення. Асоціативне навчання гармонійно поєднує прояв усіх видів якостей учнів.

Ми народжуємося зі спроможністю засвоювати будь-яку мову швидко, без проблем і зберігаємо цей талант приблизно до 11–12 років, зазначав відомий психолінгвіст Наом Хомський [19]. За умов правильної організації асоціативного навчання діти молодшого шкільного віку, не знаючи граматичних правил, дуже швидко вивчають мову до рівня вільного володіння. Це можна пояснити характером начально-пізнавальної діяльності учнів початкової школи.

В умовах асоціативного навчання в учнів молодшого шкільного віку чітко простежуємо зв'язок зовнішнього та внутрішнього мовлення в процесі обробки інформації, що підтверджується мовленнєвими незвуковими кінестезіями під час навчання. Інтенсивність і тривалість мовленнєво-рухових реакцій нестабільна й залежить від низки факторів: складності та новизни завдання; ступеня автоматизації дій, які виконує учень; уключення в мисленнєву діяльність наочних образів; індивідуальних відмінностей у певних типах пам'яті. Виключення мовленнєвих рухів із процесу навчання ускладнює запам'ятовування одиниць іноземної мови. Із розвитком навичок і вмій мовлення, автоматизацією відповідних мисленнєвих операцій зовнішня вербалізація замінюється редуційованою скороченою вербалізацією – внутрішнім мовленням [5, с. 22].

Ще один психологічний механізм, який потрібно враховувати в організації асоціативного навчання, – це усвідомлення того, що людина мислить образами, а слова – це звукові образи, які дають змогу виразити те, що людина бачить, відчуває, думає. Як зазначає О. Карп'юк, опанування мови починається з відчуттів, із процесу відображення в мозку людини окремих властивостей і явищ, які безпосередньо впливають на її органи чуття [8].

Ще Л. Виготський надавав великого значення асоціативному зв'язку мови з образністю. Учений вивчав зв'язок мовленнєвої діяльності дитини із символічним заміщенням і дійшов висновку, що мовна діяльність має свої передумови: жести, гру та малювання. Саме розвиток цих видів знаково-символічної діяльності забезпечує розвиток тих функціональних систем, які відіграють важливу роль в оволодінні і усним, і писемним мовленням [5, с. 22].

Чим більше органів чуття бере участь у сприйнятті й переробленні інформації, тим яскравішим, наочнішим і повнішим виявляється образ, що виникає. Образами можуть виступати мова, знакові моделі, практичні дії. У створенні образу велика роль належить також суб'єктивному досвіду учня, запасу його знань. Чим більший багаж знань і досвід, тим глибший та емоційно забарвленіший створюваний образ. Але саме від учителя залежить правильне використання слова й образу для покращення процесу запам'ятовування іншомовного лексичного матеріалу.

Л. Цветкова висловила думку, що «дані психологічних досліджень дають підставу говорити про тісну взаємодію вербальної та невербальної (образної) сфер у психічній діяльності людини, про необхідний зв'язок мовних процесів з образними уявленнями, про самі образи – уявлення про них як про полімодальні компоненти» [17, с. 205].

С. Рубінштейн зазначав, що вивчення іноземної мови молодшими школярами починається з оволодіння «живим мовленням» через діяльність дітей за допомогою вживання цих слів для задоволення своїх потреб [14, с. 28–34].

П. Блонський зазначає, що діти до семи – восьми років більш здатні імітувати та запам'ятовувати, ніж самостійно створювати мовленнєві висловлення [3]. Лише пізніше, із набуттям мовленнєвого досвіду, школярі починають усвідомлювати принципи побудови висловлювань, прості синтаксичні закономірності та інтуїтивно створювати свою граматику [18, с. 7].

Засвоєння іноземної мови учнями шести – семи років характеризуються мимовільним характером та емоційністю. Отже, школярі сприймають, передусім, яскраві деталі або ж відомості, які їх стосуються. Як зазначає В. Філатов, емоційна інформація в 1,5–2 рази більше активізує діяльність мозку молодших школярів, ніж нейтральна [15], що викликає потребу створення сприятливої емоційної атмосфери на уроці, добору особистісно важливого навчального матеріалу, який використовуємо в асоціативному навчанні іноземних мов молодших школярів.

В асоціативному навчанні іноземної мови молодших школярів початкова стадія оволодіння мовою є центральною, адже від неї залежить подальша успішність засвоєння мови. Ця стадія характеризується засвоєнням школярами «критичної маси» лексичних одиниць, унаслідок чого розпочинаються процеси узагальнення мови. Після того, як дитина засвоює певну кількість іншомовного матеріалу, у її свідомості розпочинаються динамічні процеси його поступового сортування та організації, що свідчить про інтуїтивне усвідомлення системи дітьми [20, с. 181].

Друга стадія вивчення мови є етапом засвоєння граматики, яка супроводжується подальшим удосконаленням мовлення дітей: збагачується їх словниковий запас, виправляється вимова, ускладнюються мовленнєві конструкції. Третя стадія в умовах асоціативного навчання адаптаційна до подальшого навчання іноземних мов учнями основної школи за традиційними методиками навчання.

Відомо, що рідну мову вивчаємо через життєвий досвід без будь-яких зусиль, адже дитина від народження перебуває в середовищі рідної мови, що сприяє її швидкому й ефективному засвоєнню. Відповідно до стержневого принципу асоціативного навчання – принципу природовідповідності – дитину потрібно навчати чужої мови, повторюючи той шлях, яким вона засвоювала рідну мову [22].

Асоціативне навчання сприяє засвоєнню іноземної мови на основі реальних дій дитини у формі активних дій із предметами відповідно до закладеної в кожному з нас від народження лінгвістичної програми, яка визначає поетапну послідовність мовного розвитку та яку неможливо (не бажано, у крайньому разі) змінити через навчання: У своїй роботі «Мова та свідомість» А. Лурія наводить узагальнену ієрархію оволодіння дітьми одиницями мови: слово/словосполучення – речення – синтагма – текст [12]. На основі аналізу узагальненої ієрархії оволодіння дітьми одиницями мови: слово/словосполучення – речення – синтагма – текст ми запропонували програму асоціативного навчання іноземної мови молодших школярів: 1) етап перший – однослівні речення; 2) етап другий – висловлювання, які складаються з двох, трьох і більше слів; 3) етап третій – досягнення мінімального комунікативного рівня; 4) етап четвертий – удосконалення мінімальних комунікативних умінь до рівня відносно вільного володіння мовою. Використання асоціативного навчання іноземних мов молодших школярів сприяє запам'ятовуванню значного масиву лексичних одиниць.

Ураховуючи схожість механізмів засвоєння рідної й іноземної мов, за умов асоціативного навчання учні початкової школи спочатку оволодівають однослівними реченнями (а також словосполученнями та фразами, які учні сприймаються цілісно), а потім двослівними й більшими реченнями. Науковці О. Кліментенко, Г. Уайзер дослідили, що учням 1–2 класів важко сприймати речення іноземною мовою, які складаються із семи й більше слів [9, с. 3–42]. Австрійські психолінгвісти вказують ще на одну особливість засвоєння мови: молодші школярі, так як і діти, засвоюють слова в послідовності від іменників до дієслів, прикметників та інших частин мови, що мають лексичне значення, а службовими частинами мови учні оволодівають насамкінець [21].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Зважаючи на проведений аналіз засвоєння іноземної мови, лущька наукова школа розробила, й втілює в практику навчання молодших школярів іноземних мов. Потребує подальшого розвитку метод асоціативних символів як такий, що сприяє насиченню мовленнєвого досвіду учнів на початковому етапі, адаптації дітей до звучання нової мови, розвитку мовленнєвого слуху й артикуляційної бази та накопиченню великої кількості лексико-семантичних показників.

Джерела та література

1. Барынкина И. В. Педагогические условия развития способностей школьников к изучению иностранных языков на начальном этапе обучения : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Ирина Владимировна Барынкина ; Брянск. гос. пед. ун-т им. акад. И. Г. Петровского. – Брянск, 1999. – 187 с.
2. Блавацька І. Є. Теоретичний аналіз проблеми визначення поняття психолінгвістичних здібностей до опанування іноземної мови [Електронний ресурс] / І. Є. Блавацька // Наука і освіта. – 2008. – № 8–9. – С. 18–23.
3. Блонский П. П. Избранные психологические произведения / П. П. Блонский. – М. : Просвещение, 1964. – 547 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6-ти т. Т. 2. Проблемы общей психологии / под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1982. – С. 22.
5. Гузь О. І. Навчання усного англомовного мовлення учнів початкової школи з використанням відеофонограм : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Олена Іванівна Гузь ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2005. – 225 с.
6. Кабардов М. К. Коммуникативный и лингвистический типы овладения иностранным языком в разных условиях обучения [Электронный ресурс] / М. К. Кабардов // Шк. здоров'я. – 1997. – № 1. – С. 72–86.

7. Калмыкова З. И. Продуктивное мышление как основа обучаемости / З. И. Калмыкова. – М. : Педагогика, 1981. – С. 60.
8. Карп'юк О. Д. Особливості комунікативно-орієнтованого навчання англійської мови в початковій школі за серією навчально-методичних комплектів для 2–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів : [метод. посіб. для вчителів] / О. Д. Карп'юк. – К. : Навч. кн., 2004. – 120 с.
9. Климентенко А. Д. Проблемы обучения иностранному (английскому) языку детей с первого класса / А. Д. Климентенко, Г. М. Уайзер // Обучение детей иностранному языку с первого класса массовой школы. – М. : Просвещение, 1978. – С. 3–42.
10. Кузовлев В. П. Современные технологии профессиональной подготовки учителя иностранных языков / В. П. Кузовлев, В. Н. Карташова. – М. : МПГУ ; Елец : ЕГУ им. И. Л. Бунина, 2004. – 219 с.
11. Леонтьев А. А. Психолингвистика / А. А. Леонтьев // Рус. речь. – 1969. – № 1. – С. 14–20.
12. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия ; под ред. Е. Д. Хомской. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
13. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. І. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009. – С. 7.
14. Рубинштейн С. Л. Речь и мышление. Развитие речи у детей / С. Л. Рубинштейн // Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста : [учеб. пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений] / сост. М. М. Алексеева, В. И. Яшина. – М. : Изд. центр «Академия», 2000. – С. 28–34.
15. Филатов В. М. Теория и практика раннего обучения иностранному языкам : [учеб. пособие для пед. колледжей, языковых педвузов] / В. М. Филатов, Г. Е. Филатова. – Ростов н/Д. : Анион, 1999. – 384 с.
16. Хижна О. П. Теоретико-методологічні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до забезпечення основ мистецької освіти учнів початкової школи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / О. П. Хижна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 557 с.
17. Цветкова Л. С. Мозг и интеллект. Нарушение и восстановление интеллектуальной деятельности / Л. С. Цветкова. – М. : Просвещение, 1995. – С. 205.
18. Чепка О. В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів в умовах навчального комплексу «педагогічний коледж – педагогічний університет» : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / О. В. Чепка ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с.
19. Chomsky N. Rules and representations / Noam Chomsky. – N. Y. : Columbia University Press, 1980. – 302 p.
20. Peltzer-Karpf A. Die Dynamik des frühen Fremdsprachenerwerbs / A. Peltzer-Karpf, R. Zangl. – Tübingen : Narr, 1998. – P. 181.
21. Peltzer-Karpf A. Vier Jahre Vienna Bilingual Schooling: Eine Langzeitstudie / A. Peltzer-Karpf, R. Zangle // ZOOM Fremdsprachenlernen in der Grundschule. – 1997. – Extraheft 1. – 93 s.
22. Short E. Competence: Inquiries into its meaning and acquisition in educational settings / E. Short. – Lanham, MD : Un-ty Press of America, 1984. – 211 p.

Гусак Людмила. Лингводидактические аспекты ассоциативного обучения иностранному языку младших школьников. В статье представлены лингводидактические аспекты ассоциативного обучения учащихся начальной школы иностранным языкам. Выделяются два аспекта усвоения языка: языковая способность и способность к овладению языка. Представлены два типа способностей: коммуникативно языковые и когнитивно-лингвистические, тесное взаимодействие вербальной и невербальной (образной) сфер в психической деятельности человека. Обоснованы три стадии усвоения иноязычного материала: начальная как этап накопления лексического материала; вторая как усвоение грамматики, которое сопровождается дальнейшим совершенствованием речи детей; третья как адаптация к дальнейшему обучению иностранных языков учащимися основной школы по традиционным методикам обучения.

Ключевые слова: лингводидактические аспекты ассоциативного обучения, младшие школьники, языковая способность, способность к овладению языка, вербальная и невербальная сферы деятельности, стадии усвоения языкового материала.

Gusak Ludmila. Linguodidactic Aspects of Associative Teaching the Foreign Languages for Younger Pupils. The article reveals different aspects of associative teaching the foreign languages for younger pupils. A special attention is paid to the notions linguistic competence and capacity for mastering languages. Two types of capacities and relations of verbal and nonverbal spheres of psychic activity of the person are presented in the given articles. Three stages of mastering the foreign languages are defined by the author: initial – the stage of mastering lexis, the second stage of mastering grammar and improving pupils' speaking, the third is the adaptive stage for traditional teaching the foreign languages for pupils of the major schools.

Key words: linguodidactic aspects, younger pupils, linguistic competence, capacity for mastering languages, verbal and nonverbal spheres of psychic activity, stages of mastering the foreign languages.

Стаття надійшла до редколегії
16.02.2015 р.